

I utkanten av den normativa femininiteten

Ingrid Lander: Den flygande maran. En studie om åtta narkotikabrukande kvinnor i Stockholm. Kriminologiska institutionen, Stockholms universitet. Akademityck, Edsbruk, 2003. 365 sidor.

Ingrid Lander inleder sin avhandling med att räkna upp en hel rad ord, vars gemensamma nämnare är att de behäftar en person med en negativ egenskap, en egenskap vars grund ligger i en handling. Från dessa första ord leder Lander läsaren in i en värld där varje definition av avvikelse tolkas och skalas av för att klargöra hur den kulturtradition och tid vi lever i färgar det vi ser. En avvikelse är inte en avvikelse samtidigt som en "avvikare" inte är en "avvikare" innan "vi" kan behäfta "dem" med ord som gör dem till det. Om just detta handlar Landers betraktelse av åtta kvinnliga narkomaner som hon studerat på nära håll mellan april 1997 och november 1999 och som hon slutligen skrivit sin avhandling om. "Dessa kvinnor är lika mycket kvinnor, människor som du och jag och vi är betydligt mer lika än olika" säger Lander. Urskiljandet av den "dåliga kvinnan" från den "goda kvinnan" sker med tecken. Skapandet av normalitet är en kollektiv process, som behöver både det "riktiga" och "det udda" för att finnas till och återskapas. *Den normativa femininiteten*, d.v.s. förväntningarna på hur en kvinna bör och skall vara skapas således i interaktion med omvärlden. Kvinnor som använder droger förknippas ofta med promiskuitet och prostitution, vil-

ket gör dem dubbelt stigmatiserade. Kvinnorna avviker från det normala p.g.a. att de använder droger men också för att uppfattningarna om dem bryter mot den normativa femininiteten.

Landers studie är en etnografisk beskrivning av narkotikabrukande kvinnor. Materialet bygger på fältanteckningar och ett antal bandade intervjuer. Lander gör ingen hemlighet av sin egen position och hållning i det sätt på vilket hon har valt att framställa de kvinnor hon studerat. Hon gör sina observationer utgående från den feministiska syn som präglar såväl hennes vetenskapsteoretiska ansats som hennes politiska infallsvinkel. Samhälleliga missförhållanden och sociala problem i likhet med hemlöshet, fattigdom och utslagning ses i denna bok som sammanhängande med social och ekonomisk ojämlikhet. Det är en infallsvinkel som Lander själv valt att anta och hon hävdar att hennes roll på fältet blev att vara lika mycket medmänniska som forskare. Innebörden av att själv vara kvinna i dagens samhälle och ständigt kämpa med frågor om hur en kvinna skall och bör vara ser hon också som något centralt. Den normativa kvinnokontrollen som omger kvinnor internaliseras ofta lätt till självkontroll. Detta framkom-

mer också när man studerar "icke-marginaliserade" kvinnor och avslöjar på så sätt att kvinnokontroll finns inbyggt i det omgivande samhället. Men kontrollen blir mer synlig först då gränserna för det som anses "rätt" eller " normalt" överskrids. Denna bild menade Lander att blev starkare och gav henne en djupare insikt allteftersom hon kom kvinnorna närmare in på livet.

Teoretisk infallsvinkel

Den teoretiska utgångspunkten i avhandlingen är en socialkonstruktivistisk ansats där föreställningar om "den missbrukande kvinnan" är avhängig av genus- och avvikelsekonstruktioner. Lander använder sig av Foucault för att belysa de maktkonstruktioner som bl.a. i förhållande till kön och klass genomsyrar sociala relationer i samhället. Lander påpekar att kvinnorna i hennes studie själva är långt ifrån omedvetna om det "stigma" de lever med och hon använder sig av Pierre Bourdieus, och av Toril Moi vidare utvecklade, tolkningarna av "habitus-begreppet" för att beskriva hur genus och klasstillhörighet ristas in i våra kroppar och färgar våra tankesätt, föreställningar och handlingar. Lander påpekar att Bourdieus ansats har kritiserats för att vara strukturdeterministisk i den bemärkelsen att "man blir vad man redan är". Det finns alltid handlingsutrymme inom de materiella ramarna och fysiska villkoren, menar Lander. Graden av handlingsutrymme varierar emellertid och de kvinnor som Lander beskriver upplever sitt handlingsutrymme som begränsat för att de känner att de

är "avvikare" och därmed stämplade. Dessutom upplever de att de saknar det sociala kapital som samhället tillskriver "goda" eller "riktiga" kvinnor.

För att beskriva hur den avvikande kvinnan skapas i förhållande till andra har Lander i sin bok valt att beskriva de åtta narkotikabrukande kvinnorna utgående från tre teman: femininitet, levnadsförhållanden (inkluderande boendesituation, försörjning, drogbruk, relationer till samhället, sociala kontakter o.s.v.) och samhällskontroll.

Kropp, sexualitet och femininitet

De kvinnor som Lander undersökte ansträngde sig mycket för att leva upp till det som förväntades av dem som kvinnor. Förställningar om utseende och hur man bör se ut var mycket tydliga hos kvinnorna. Skavanker och tydliga spår av missbruket (färgade tänder, sönderstuckna armar m.m.) strävade kvinnorna att dölja. Lander har beskrivit kvinnornas institutionsvistelse som en slags hälsovistelse där kroppen "vårdas" och själen disciplineras. En av kvinnorna var bl.a. upprörd över att ha gått för mycket upp i vikt. Av de äldre kvinnorna hade två valt att leva utan män. Då var hemsysslor, som att baka, städa, sy o.s.v. aktiviteter som iscensatte det som av dem upplevdes som den normativa femininiteten. De yngre kvinnorna var istället mer måna om att se sexuellt attraktiva ut och uppfattade de relationer som de hade som ett tecken på att de dög och på så sätt ändå var "riktiga" kvinnor, vilket delvis förklarar varför dessa kvinnor gång

på gång upprättar nya relationer trots förnedring, våld och sexuellt utnyttjande. Bland de yngre kvinnorna var hoppet om att kanske en gång komma ur missbruket, bilda familj och leva ett normalt liv, ännu levande. Fyra av de äldre kvinnorna hade barn. I deras berättelser om omhändertagandet av barnen framkommer förlusten av den legitimitet som tillskrivs den "goda kvinnan" tydligt.

När man läser boken uppfattar man snabbt att sambandet mellan att försöka leva upp till vissa ideal och samtidigt vara fullt medveten om sin position som avvikare inte är helt problemfritt för kvinnorna. Många talade i nedvärderande ton om medelklassvärderingar samtidigt som de försökte vara respektabla. Betydelsen av drogbruket i förhållande till kvinnornas bild av sig själva som kvinnor blir, enligt Lander, mångfasetterad. Drogerna kan användas för att utvärda det förtryck och den genusbetingade underordning som deras liv färgats av. I andra sammanhang används drogerna för att öka livskvaliteten och som ett avståndstagande från det konventionella ordnade livet, som då förknippades med begränsningar, instängdhet och tristess. Den bild som Lander återger av de yngre kvinnorna känns mest deprimerande. Hoppet om att bilda familj och kraven på att se attraktiv ut för att "duga" tycks gång på gång driva kvinnorna in i en återvändsgränd. Besvikelserna dövas med ännu mera droger och den onda cirkeln förstärks. Det sätt på vilket boken tar upp de äldre kvinnornas syn på sig själva och sin femininitet förmedlar däremot en ljusare bild trots att inte heller

dessa liv kan anses särskilt lyckliga ur ett medelklassperspektiv. De äldre kvinnorna verkar ändå ha en mer realistisk bild av sig själva och sin livssituation. Framom romantik och spänning eftersträvas i mån av möjlighet lugn och ro, vilket också gör att de inte i lika stor utsträckning blir utsatta för ofrivillig sex, smittas av könssjukdomar och/eller blir illa behandlade av diverse pojkvänner.

Levnadsförhållanden

Lander har valt att beskriva kvinnornas faktiska levnadsförhållanden ur flera olika infallsvinklar. Hon gör det för att belysa kvinnornas klassposition, rama in dem i ett sammanhang som utgår från sociala och ekonomiska förhållanden som grunden till sociala problem. Beskrivningen av kvinnornas avsaknad av utbildning, obefintliga arbetsmarknads erfarenheter och trasiga familjeförhållanden (kapitel 2) fungerar bra som bakgrund, men kräver knappast här en mer ingående beskrivning utöver konstaterandet att det sociala kapitalet för samtliga kvinnor är svagt. Det avsnitt (kapitel 6) som redogör för kvinnornas boendeförhållanden, försörjning och nätverk är däremot mer centralt. Detta eftersom avhandlingens avsikt varit att betrakta hur identiteten som missbrukande kvinna föds och återskapas genom en kommunikation med omvärlden och hur detta i sin tur definierar det handlingsutrymme som kvinnorna verkar inom. Kvinnornas position i drogvärlden, såsom Lander beskrivit den, är ofta riskfylld på flera plan. Kroppen blir ett centralt kapital eftersom de till största

delen saknar annat socialt eller ekonomiskt kapital och på den illegala narkotikamarknaden är det kvinnorna som får ta hand om de mer riskfyllda delarna (försäljning och transport). Dessutom är kvinnorna fattiga, till och från bostadslösa samt lider av hälsoproblem.

Kvinnornas försörjning beskrivs i boken genom att urskilja den illegala inkomsten från den legala. Det visade sig att de legala inkomstkällorna (social-, bostadsbidrag, pension m.m.) ofta används till hyra, telefon och andra förnödenheter, medan det egna bruket till största delen finansieras med illegala medel. Lander har också gjort en skillnad i hur amfetaminbrukarna, som lever i det hon kallar *rövarvärlden*, i större utsträckning sköter ekonomin kollektivt genom att byta saker och låna av varandra. Det visar sig att heroinbrukarna, eller *horsarna*, är betydligt mer isolerade och sköter sin ekonomi individuellt genom stölder, prostitution och "dealing", d.v.s. försäljning av droger. Boendeförhållandet för kvinnorna i Landers bok varierade (fängelse eller annan anstalt, helt utan bostad (2), hos vänner o.s.v.) under den tid som undersökningen pågick. Här finns också en skillnad mellan heroinisterna och amfetaministerna. Rövarvärlden kännetecknas av en större solidaritet, vilket innebär bekanta eller vänner ställer upp med sängplats. Heroinisterna är mer utlämnade och oftare bostadslösa.

Läsaren får intrycket att ordnandet av ekonomin innebär ett ständigt övervägande av risker och man frågar sig hur dessa kvinnor överhuvudtaget klarar av allt balanserande. Heroinet

är dyrare och innebär större brott och oftast prostitution för att finansiera bruket. Amfetaministerna tycks lite ledigare variera små brott och prostituerar sig bara i nödfall. Som inkomst-källa minskar prostitutionen risken för de långa fängelsestraff som stölder och "dealing" kan medföra även om övriga risker (könssjukdomar, våld) finns. Riskerna som kvinnorna är tvungna att överväga hänger inte minst ihop med relationen till diverse män, såsom torskar eller pojkvänner, som lever på deras bekostnad eller som alternativt bekostar deras narkotika- bruk mot betalning i sex. Eftersom såväl "dealing" som prostitution är riskfyllda (lagligt eller hälsomässigt) finansieringsformer utan speciellt stor avkastning frågar sig Lander slutligen varför dessa kvinnor inte utför andra brottstyper (lägenhetsbrott, rån, bilstölder). Lander diskuterar den forskning som gjorts på området och en förklaring som hon själv ger är att kvinnor i större grad än män solidariserar sig med brottsoffren och egentligen inte själva vill skapa våld. En av kvinnorna svarade på frågan att "det inte är särskilt smart att åka omkring i en stulen bil" och att "helt oskyldiga människor får lida bara för att roa sig lite". Som läsare associerar jag till frågan om hierarkin i drogvärlden, som kan göra att alternativen begränsas av en informell uppdelning av finansieringssätten. Andra avgörande aspekter kan vara inkomstens förutsägbarhet eller graden av upplevd autonomi i införskaffandet av pengarna.

Samhället i relation till drogvärlden

Ingrid Lander har i sin avhandling beskrivit exkluderingen av drogbrukande kvinnor. Hon har sökt efter exkluderingsmekanismer i kvinnorollen och de förväntningar som ställs på att vara kvinna idag och relaterat dessa till de levnadsförhållanden och det faktiska handlingsutrymme som de kvinnor hon studerat lever med. I det sista kapitlet sätter Lander sin analys i ett större samhälleligt sammanhang genom att beskriva hur samhället och samhällskontrollen bidrar till att upprätthålla bilden av "den fallna kvinnan". Man kan säga att hon ger de drogbrukande kvinnorna en röst och visar hur samhälleliga problem lätt behandlas som individuella problem.

Landers studie pekar i likhet med flera tidigare etnografiska studier på en obalans mellan de drogbrukande kvinnornas och åtgärdssystemets (socialtjänsten, kriminalvården, behandlingen) målsättningar och förväntningar. Samhället är en benämning som kvinnorna själva använder synonymt med de myndigheter och institutioner som de kommer i kontakt med. Grundinställningen till systemet är negativ och präglas av misstro. Enligt Lander agerar kvinnorna i linje med den (ofta negativa) erfarenhet som de har av myndigheterna. De sociala myndigheterna agerar i sin tur i linje med rådande lagstiftning. Kvinnornas första kontakt med de sociala myndigheterna har sällan baserat sig på en önskan om att få hjälp utan mötena har ofta präglats av kontroll och tvång. Den hjälpande hand som åtgärdssystemet symboliskt sett

sträcker ut baserar sig på uppfattningar om vad som är bäst för personen i fråga. När den hjälpande handen inte tas emot uppstår problem. Kärnan i problemet sammanfattar Lander som kravet på drogfrihet. Ett uppvisande av drogfrihet (testas med urin- och blodprov) är porten till flera sociala förmåner, såsom en egen hyresbostad. När detta krav inte uppfylls är porten stängd.

Den svenska narkotikalagstiftningen skärptes 1993 då polisen bl.a. gavs befogenheter till kroppsbesiktning samt urin- och blodprov vid skälig misstanke av narkotikapåverkan. Denna kontroll uppfattas av kvinnorna i Landers studie som kränkande och innebär att narkotikabrukande individer ständigt måste bevisa sin oskuld istället för att rättsväsendet skall bevisa deras skuld. Denna typ av maktutövande från samhällets

sida har bl.a. av Mona Sahlin kallats *omsorgsmakt*. Lander såg i sin studie särskilda genusaspekter i bevakningen av narkotikabrukande kvinnor. Dessutom verkade det finnas skillnader i ålder. Unga kvinnor bevakas mer. De äldre behandlas mer som "hopplösa fall". Här frågar jag mig som läsare hur samhällsklimatet förändrats under de senaste åren och hur detta inverkat på synen på missbruk och speciellt på synen på kvinnor med missbruk. Lite smak av den historiska bakgrunden ger berättelsen om tvångsintagningen på mentalsjukhus på 1960-talet i det sista kapitlet. Här skulle en bredare diskussion om ideologierna bakom praxisen idag ha varit intressant.

Trots att Lander målar upp en nästan obehagligt realistisk bild av de drogbrukande kvinnor som hon undersökt, är det up-

penbart att dessa kvinnor inte är några viljelösa objekt. De har planer och strategier i sitt liv även om de inte alltid överensstämmer med samhällets planer. De är heller inte någon homogen samling narkomaner. Det finns olikheter som beror på t.ex. ålder eller drogvanoer. Det obehagliga i dessa kvinnors liv är inte enbart den misär de lever i utan hur samhället bemöter dem. Att använda drogfriheten som ett villkor för boende och ekonomiskt bistånd till uppehälle innebär i praktiken att den sociala misären blir större och exkluderingen allt djupare. Lander har på ett fint sätt beskrivit hur "fallna kvinnor" förblir "fallna kvinnor" i interaktionen med det omgivande samhället och jag kan varmt rekommendera boken.

Petra Kouvonon